

József Attila mint nemzedéki élmény
Bókay Antal 60. születésnapjára

Erős Ferenc

Az 1956 utáni évtizedekben felnövekvő és magára eszmélő nemzedék egyik alapélménye a József Attilával való találkozás volt. Kisiskolásként mi is követeltük volna, hogy bennünket vigyenek fel a padlásra, de nem értettük, mit jelent kékítőt oldani az ég vizében. „Dolgozni csak pontosan, szépen...” – hirdette a felirat az iskola dísztermében, ahol az április 4-i ünnepségen meghallgattuk a pátosszal elszavalt munkásmozgalmi, forradalmi verseket, vagy éppen mi magunk harsogtuk őket a tőlünk telhető legnagyobb pátosszal. Irodalmi dolgozatainkban a megvalósult „proletár utókor” gyermekeként mondtunk kíméletlen ítéletet a kor és a társadalom felett, amely József Attilát öngyilkosságba kergette. Ifjúkori szerelmeinknek az *Ódát* szavaltuk, a csalódás, a magány és a kétségbeesés pillanataiban pedig az olyan sorokba próbáltunk kapaszkodni, mint „A semmi ágán ül szívem...” „Tudod, hogy nincs bocsánat...”

József Attila életműve olyan volt számunkra, mint egy hatalmas projekciós felület, amelybe a legkülönfélébb gondolatokat, fantáziákat, vágyakat és élet-érzéseket lehetett belevetíteni. Bizonytalan és törékeny énünknek ez a költészet stabilitást, lezárt, végleges rendet látszott biztosítani, olyan rendet, amelyben „egy álló porszem el nem hibbant”. Identitást, amellyel megteremthetjük önmagunkat, és amely az „ehess, ihass, ölelhess, alhass” mindennapiságából felemel bennünket a mindenségbe, a partikularitásból a nembeliségbe. Ez a József Attilától kölcsönzött univerzális azonosság azonban olyan „átmeneti tárgynak” bizonyult, amellyel képzeletben egy darabig eljátszadozhattunk ugyan, de azután kiderült, hogy „a törvény szövedéke mindig felfeslik valahol”. Belenőtünk egy olyan világba, amelyben – Karinthyval szólva – „minden másképp van”; s ez a szabály (amely persze szintén másképp van) József Attila életére és művére is igaz volt. Rá kellett jönnünk arra, hogy József Attilából nem egy, hanem sok van, s mindegyikben felismerhetjük önmagunkat – vagy önpusztító módon elveszhetünk benne.

Ahogy egyre mélyebbre próbáltunk hatolni a versek és az őket létrehozó személy megértésében, úgy bukkantak elő mindenféle sötét titkok, homályos,

töredékes narratívumok. A legendába vesző gyermekkor, a zilált kamaszkor, a beteljesületlen vonzalmak és szerelmek, az egymásnak feszülő, ellentmondó mozgalmi, politikai szerepek és gesztusok, a diagnosztizálhatatlan, ám végzetes lelki betegség és a szintén legendába vesző korai halál történetei csupa olyan kérdést vetettek fel, amelyekre nem kaptunk választ. Így azután az életmű újra projekciós ernyővé vált, de most már nem csupán a saját szubjektumunk, hanem saját korszakunk tükrévé. Olyan korszaké, amelyet ugyancsak sötét titkok uraltak, s amelyben alapvető igazságokat nem lehetett kimondani. József Attila életművét a Kádár-korszakban elhallgatások, utalások és áthallások tették aktuálissá, akár az aktába írt álmokról, akár a „fasiszta kommunizmus” meséjéről, akár pedig az örülségről és kirekesztésről volt szó. Ekkoriban még keveset tudunk a pszichoanalízisben fellelhető „romlott kölkökről”, akik minden sorból kikandikálnak, kigúnyolva a jól felépített mítoszokat és önmitológiákat.

A kamaszkor elmúltával a legtöbben persze kigyógyultak a – Paneth Gábor kifejezésével – „József Attila komplexumból”. Vannak azonban, akik élethivatásukként választották a vele való foglalkozást. Nekik, irodalomtörténészeknek, költőknek, esztétáknak, pszichológusoknak, filozófusoknak köszönhető, hogy József Attila „titkairól” és az őt övező kultuszokról fellebbentették a fátylat, noha az ihlet, amelyben a versek születtek, továbbra is misztérium maradt, talán mindörökké. József Attila tudósai közé tartozik a most hatvan éves Bókay Antal is, aki mind a mai napig megőrizte a költő iránti kamaszos lelkesedését, hevületét, hozzátevé ehhez a tudós filológus és az elmélyült teoretikus felkészültségét. A pszichoanalízisnek a költőre gyakorolt hatását és ennek következményeit vizsgálva Bókay a József Attila recepció és kutatás egyik legingoványosabb területére merészkedett. Ez talán még több aknát rejtett magába, mint a híres-hírhedt „párttörténeti” kérdés, József Attila és a korabeli kommunista mozgalom viszonya. Mivel a pszichoanalízis hosszú ideig nem számított „comme il faut”-nak a hivatalos nyilvánosság előtt, a téma maga is tabuvá vált vagy marginalizálódott, ám „underground” módon tovább élt, mint valami árnyék, egy ismeretlen, ösztöneiben és komplexusaiban tévelygő József Attila árnyéka.

A nyolcvanas években azonban megkezdődött József Attila freudista vonzalmainak és kapcsolatainak szisztematikus feltárása, a pszichoanalitikus ihletésű versek (Arthur Koestler kifejezésével „freudista népdalok”), elméleti írások, levelek és más szövegek vagy szöveg-töredékek elemzése és értelmezése, továbbá a költő betegség- és kezeléstörténetének patográfiai rekonstrukciója. Mindez ráirányította a figyelmet arra a szellemi és kulturális miliőre, amelyben a pszichoanalízis elméletei és fogalmai a kor számos alkotójára Magyarországon is nagy hatást gyakoroltak, és amelynek „sztárjai”